

HERGER Csabáné
egyetemi tanár
PTE ÁJK

DOI: 10.15170/DIKE.2020.04.02.10

Keyle tudós fia
Hans Kelsen életműve Thomas Olechowski tollából¹

1. Hans Kelsen életművének kutatásáról és annak okairól

„Egy életrajzi mű megírásához feltétlenül szükség van arra, hogy a szerző empátiát érezzen afelé, akinek életét a bölcsőtől a sírig, minden részlete kiterjedően végigkíséri” – fogalmazott *Thomas Olechowski*, a Bécsi Egyetem professzora,² az Osztrák Tudományos Akadémia Jogtörténeti Bizottsága elnöke és a *Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs*³ című folyóirat szerkesztője, 2021. január 19-én Bécsben a Városháza könyvtárában (*Wienbibliothek im Rathaus*) tartott könyvbemutatón, melyet a covid-járvány következtében online kísérhetett figyelemmel a szakmai közönség. Ennek a formának sok hátránya, de kétségen kívül egy előnye is van: nem kellett Bécsbe utaznom ahhoz, hogy a rendezvényen részt vegyek. Igaz, sem nekem, sem másnak nem volt lehetőségünk arra, hogy kérdést fogalmazzunk meg. Mégis számos olyan szempont előkerült a szerző és partnere beszélgetése során, melyek rávilágítottak az életrajzírás nehézségeire és szépségeire is.

1. kép: A *Kelsen*-életrajz első bemutatója 2020. október 13-án Bécsben, a Parlamenti Könyvtárban (forrás: Parlamentsdirektion, *Johannes Zinner*)

¹ OLECHOWSKI, Thomas: *Hans Kelsen. Biographie eines Rechtswissenschaftlers* (közreműködött: BUSCH, Jürgen – EHS, Tamara – GASSNER, Miriam – WEDRAC, Stefan). Tübingen 2020, XXIII + 1027 p., ISBN 978-3-16-159293-5.

² <https://rechtsgeschichte.univie.ac.at/team/thomas-olechowski/> (letöltve: 2020. 12. 11.)

³ <https://verlag.oew.ac.at/Reihen/Beitraege-zur-Rechtsgeschichte-Oesterreichs> (letöltve: 2020. 12. 11.)

Mintegy 15 évnyi, nem csak Európában, hanem Észak- és Dél-Amerikában végzett levéltári kutatás és *Hans Kelsen* még élő, egykori ismerőseivel, kollégáival készített interjúk eredményeként 2020 májusában Tübingenben, a Mohr Siebeck kiadó gondozásában jelent meg *Thomas Olechowski* monográfiája a 20. század kiemelkedő jogtudósának életművéről. *Kelsen* úgynevezett „tisztá jogtana” a világon mindenütt ismert. Hazájában, Ausztriában van azonban még valami, ami hozzájárul *Kelsen* népszerűségéhez: ez pedig nem más, mint döntő szerepe az 1920. október 1-jén elfogadott szövetségi alkotmánytörvény kidolgozásában. Mindez 1971-ben hivatalosan is elismerést nyert, amikor az osztrák szövetségi kormány *Kelsen* 90. születésnapja alkalmából alapítványt hozott létre, mellyel egy kutatóintézetet alapítottak életműve dokumentálására és feldolgozására. Ezért nem csoda, hogy a *Kelsen* életművének szekunderirodalmával meg lehet tölteni egy egész könyvtárat, ahogy ezt az említett *Hans Kelsen Intézetben*⁴ is történt, és a „tisztá jogtannal” tudományos ülések sora foglalkozik. *Kelsen* életét azonban korábban alig kutatták; amit *Kelsen* személyéről tudunk, az évtizedekig majdhogynem kizárólagosan egyik tanítványa, *Rudolf Aladár Métall* 1969-ben publikált életrajzi vázlatán alapult, ami részben tanára életrajzi feljegyzéseiből állt, de nem tartalmazta a forrásokkal történő kritikai összehasonlítást és nem volt tudományos jellegű. *Thomas Olechowski* ezt a tény indította arra, hogy megírja az első *Kelsen*-biográfiát.

A mintegy 1050 oldalnyi, vaskos kötet szerzője, a 2016-ban alapított Márkus Dezső Összehasonlító Jogtörténeti Kutatócsoport tudományos együttműködő partnere. Pár héttel a kötet megjelenése előtt, 2020. április 17-én kutatócsoportunk online tudományos ülésén az ekkor már nyomdában lévő mű néhány különösen figyelemre méltó fejezetébe engedett bepillantást előadásában (*Hans Kelsen und die Reine Rechtslehre*), ami után megérlelődött bennem a gondolat, hogy a műre a szélesebb tudományos közönség figyelmét is érdemes felhívni.

2. Kelsen származása és tanulmányai

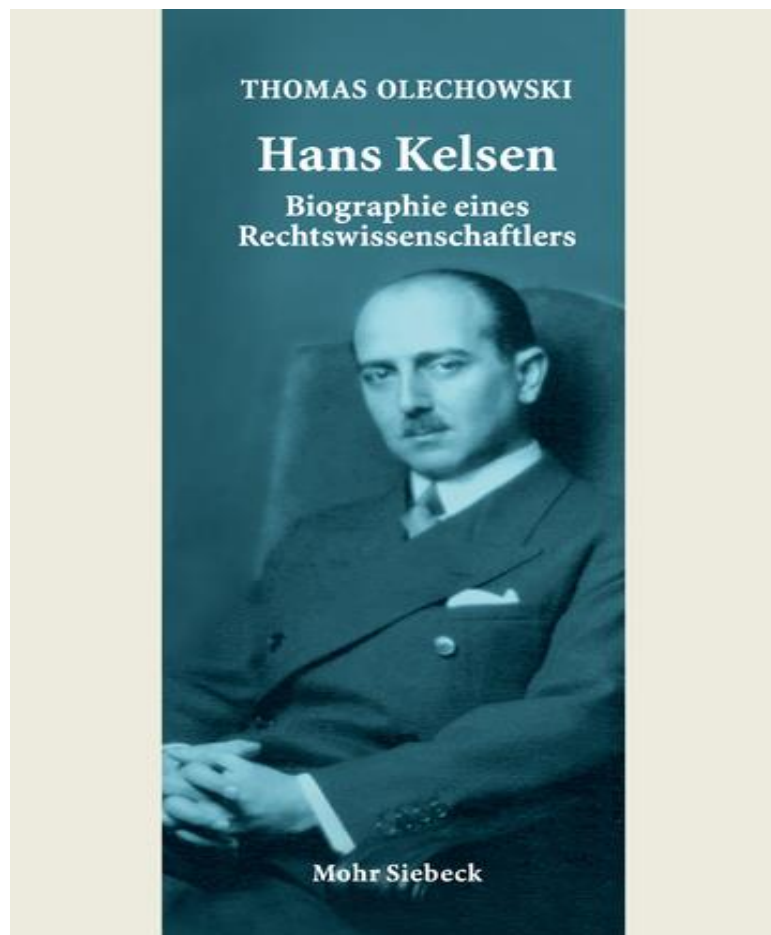
Hans Kelsen felmenőit apai ágon négy generáción át lehet visszavezetni: a *Kelsen* név valószínűleg egy jiddis-német keverékszó, amely melynek jelentése *Keyle fia*. A jogtudós maga csak ritkán beszélt a származásáról; 1933, amikor a náci vezérek megfosztották professzori katedrájától a kölni egyetemen, arra kényszerült, hogy kitöltsön egy nyomtatványt, melyben a nagyszüleitől is adatokat kellett szolgáltatnia. Érdekes, hogy egyikük születési és halálozási dátumát sem ismerte, azt azonban pontosan bejegyezte, hogy mindannyian *Mózes*-hitűek voltak. Azt is megadta, hogy az apai nagyapja, *Osias Kelsen*, Brodyban községi hivatalnok volt. A család a 19. század közepén a városi középréteghez tartozott. Az 1860-as években *Osias* több fia és leánya is Bécsben telepedett le, majd gyorsan környezetéhez hasonult. *Hans Kelsen*, aki 1881. október 11-én *Adolf Kelsen* és a nála tíz évvel fiatalabb *Auguste Löwy* házasságából a Moldva folyó menti Arany Városban, Prágában jött a világra, felnőve a felvilágosult és teljes mértékben asszimilálódott bécsi polgársághoz tartozónak tekintette magát, ahova családja 1884-ben költözött vissza.

Hans Kelsennek jutott a feladat, hogy családja társadalmi felemelkedését segítse, lehetőség szerint orvosként vagy jogászként. Inkább kötelességből, mint hajlamból választotta tehát az Akadémiai Gimnáziumban tett érettségi vizsga és a katonai szolgálat teljesítése után a jogtudományokat. Az első előadások, melyeken részt vett, keserű csalódást jelentettek a számára. Az előadók egyszerűen unalmasak voltak, úgyhogy *Kelsen* elhatározta, hogy az oktatást messzemenően kerülni fogja. Ez abban az időben évfolyamtársai körében teljesen megszokott volt. Az előadásokon nem volt kötelező a részvétel, és a hallgatók szívesebben hagytakoztak az olyan gyorstalpaló kurzusokra, amelyek célzottan a

⁴ <https://www.univie.ac.at/staatsrecht-kelsen/organe.php> (letöltve: 2020. 12. 11.)

nagy záróvizsgákra készítették fel őket (például fogalmak, kifejezések betanulásáva) anélkül, hogy tudományos gondolatokat közvetítettek volna. A vizsgák alkalmával *Kelsen* középszerű teljesítményt nyújtott, ahogy ez már az alsóbb iskolákban is jellemző volt, azaz sem pozitív, sem negatív irányban nem tűnt ki társai közül. 1906-ban szerezte meg a jogi doktor címet.

3. Kelsen tudományos nézeteiről

2. kép: A monográfia címlapja⁵

Nehéz megmondani általában véve, hogy ki volt *Kelsen* mestere. Sem korábbi tanárai, sem egyetemi professzorai között nem találni olyan személyiséget, aki *Kelsen* számára meghatározó volt, és amikor *Kelsen* a doktorrá avatását követően Heidelbergbe utazott egy tanulmányútra, hogy ott a nagyírú *Georg Jellinek* előadásait hallgassa, csalódottan tért haza. Még diák volt, amikor megismerte a nála nem sokkal idősebb későbbi filozófust, *Otto Weininger*. *Weininger* 1903-ban *Nem és jellem* című könyve tette világhírűvé többek között azért, mert műve a korabeli társadalomban tabuként kezelt szexualitás kérdésével foglalkozott. Mindenekelőtt azonban az volt a siker oka, hogy röviddel a könyv megjelenése után öngyilkos lett, melynek oka a mai napig nem tisztázódott.

Kelsen saját műveiben *Weininger* írásainak a hatása alig felfedezhető. *Weininger* könyvének a sikere azonban arra motiválta *Kelsent*, hogy maga is tudományos karrierre gondoljon. *Kelsen* 22 éves egyetemi hallgató volt, amikor úgy döntött, hogy monográfiát ír, amelyben elképzelése szerint az államjogtan legfontosabb problémáit veti majd kritikai vizsgálat alá. Nyolc évet dolgozott a nagy mű kéziratán *Kelsen*, melyből végül habilitációs mű lett. *Kelsen* számára ez a munka a szaktudomány és a világnézet között fájóan hiányolt összefüggésre világított rá, amely miatt ő a jogtudomány és a filozófia közötti hídépítésre törekedett. Ami a tradicionális jogtudományban leginkább zavarta, idézi *Olechowski*, az a „kérdésfeltevés reménytelen zavarodottsága volt, az egyrészt az állandó összekeverése annak, ami pozitív jog [...] azzal, aminek – valamely érték szempontjából – jognak kellene lennie, másrészt a határ eltakarása a két kérdés között, hogy a személynek hogyan kellene viselkednie és ténylegesen hogyan viselkedik (a szerző fordítása). Ezért a pozitív jog elméletének elhatárolását javasolta az erkölctől és a társadalomkutatástól is. Ez az igény a tudományterületek elválasztására és módszertan tisztaságára *Kelsen* minden későbbi

⁵ <https://www.mohrsiebeck.com/buch/hans-kelsen-9783161592935> (letöltve: 2020. 12. 11.)

jogi művét jellemezte, és jogelméleti modelljének „*tiszta jogtan*” elnevezését eredményezte. Meghatározó volt számára a *sein* (a van) és a *sollen* (a kell) közötti különbségtétel, amelyet *Kelsen* az emberi gondolkodás két eredeti kategóriájának nevezett, bár úgy vélte, hogy éppoly kevésbé lehet leírni azt, hogy mi a *sein* vagy a gondolkodás, mint azt, hogy mi a *sollen* definíciója. Biztosnak csak az tekinthető, hogy a *seinből* a *sollen* és a *sollenből* a *sein* nem levezethető – szól az elv, amelyet kétszáz évvel korábban már *David Hume* is megfogalmazott. Ez az elv lett az államjogtan fő problémáival foglalkozó mű, és ezzel – a „*tiszta jogtan*” két meghatározó elemének egyike, ahogy ezt később, 1920 után nevezték. Ez a tan annyiban tekinthető „*tisztának*”, hogy a jogtudomány állítását a *seinről* és a *sollenről* szigorúan elválasztotta egymástól. Ebből adódik a sajátos tulajdonsága, hogy különbséget tesz a jog politikai, szociológiai és pszichológiai vizsgálata között. *Kelsen* több mint hatvan évet dolgozott ezen az elméleten. Világos, hogy gondolatainak váza 1911-ben még nem volt végleges, több pont csak később jelent meg, és egyes elemeket később át is dolgozott. A *sein* és a *sollen* megkülönböztetéséhez azonban következetesen ragaszkodott, ahogy ezt elmélete másik központi eleme, az értékek relativizmusa tekintetében is tette.

Kelsen nem fáradt bele annak hangsúlyozásába, hogy az értékek relativizmusa nem jelenti az értékek létezésének tagadását, csupán azt állította, hogy az értékek a legfőképp szubjektív dolgok és éppen ezért mindenkor csak relatív természetűek lehetnek. Abszolút értékek, abszolút igazságok – és ezzel egy természetfeletti jogrendszer, ahogy ez a természetjog esetében látható – az emberi megismerés számára zárt. *Kelsen* írásaiból leginkább egy panteistának nevezhető szemlélet világlik ki, állapítja meg *Olechowski*, azonban elkötelezett volt több nagy jelentőségű érték mellett: ilyen volt számára a minden ember egyenlőségébe vetett hit, amely értékrealizmusának az alapját képezte és amely politikai beállítottságának is a tartóoszlopa volt. A korszak diktatórikus rendszereit *Kelsen* úgy tekintette, mint amelyek az uralkodó és az uralom alatti személyek közötti különbségen alapulnak: az ilyen úgynevezett uralkodó számára az alkalmatlanság vagy az idegenkedés attól, hogy mást az ő eredetileg megélt énjéhez hasonló személyiségként ismerjen el, nem hagyja, hogy az egyenlőséget eszményként értelmezze, mint ahogy élénk agressziója és intenzív hatalomra törekvése akadályozza abban, hogy a szabadságot vagy a békét politikai értéként ismerje el. Ebben az értelemben a „*tiszta jogtan*”, a demokrácia-tan és a pacifizmus annak a kristálynak a három oldalát képezik, amelyért *Kelsen* egész életében küzdött. Három ellensége az imperializmus, a diktatúra és a metafizikai jogtan volt, amelyek ugyanakkor, a 20. század első évtizedeiben egyre népszerűbbek lettek – állapítja meg *Olechowski*.

4. A tudományos pálya elején

Kelsen 1911. február 6-án nyújtotta be több mint 700 oldalas vaskos könyvét habilitációs írásként a bécsi jogi fakultáson, amely 1911. július 10-én adományozott neki oktatási jogosultságot magántanárként az egyetemes és osztrák államjog, a jogfilozófia és az államjogtörténet tárgyakra nézve, ami azonban alkalmazást még nem jelentett a számára anyaintézményében. Ehelyett 1908-tól az Osztrák Kereskedelmi Múzeumnál volt állása, valamint az ahhoz tartozó bécsi Külkereskedelmi Akadémián, amely a mai Gazdaságtudományi Egyetem elődjének tekinthető. Oktatóként itt 1918-ig foglalkoztatták, bár már 1914 őszén befejeződött *Kelsen* tevékenysége ebben az intézményben, amikor katonai szolgálatra hívták be: katonai jogászként szolgált, többek között *Rudolf Stöger-Steiner* cs. és kir. hadügyminiszter személyes tanácsadójaként. A monarchia végnapjait így közvetlen közelségből élte át; tanácsait a hadsereg és igen, az egész állam alapvető átalakítása tekintetében nem fogadták el. Mind ezekért cserébe a hadügyminiszternek sikerült elérnie azt, hogy *Kelsent* – minden antiszemita ellenkezéssel szemben – rendkívüli egyetemi tanárrá nevezzék ki a Bécsi Tudományegyetemre 1918. július 8-án. Majdnem pontosan egy év múlva, 1919. július 19-én lett *Kelsen* rendes egyetemi tanár. Ahogy az

első kinevezést még *IV. Károly* császár írta alá, a másodikat már *Karl Seitz* köztársasági elnök. Mind-ebből az is kitűnik, hogy milyen mértékű volt a viszonyok átrendeződése a kettő között eltelt 12 hónapban. *Kelsen* tizenegy éven át volt a bécsi jogi kar egyetemi tanára, illetve 1920-ban és 1920-ben dékánja, illetve számos tanítványa, mindenekelőtt *Adolf J. Merkel* és *Alfred Verdross* útját egyengette azok habilitációjáig. Magánkurzusai, melyeket vasárnap délutánonként VIII. kerületi lakásában tartott, nemzetközi ismertséget értek el. Az ezeken részt vevő hallgatók száma folyamatosan emelkedett.

Egyetemi tevékenysége mellett *Kelsen* 1918-tól 1921-ig az államkancellária illetve a szövetségi kancellári hivatal jogi szakértője is volt. Eltekintve néhány általa előkészítő munkának nevezett feladattól, a fő megbízatása az volt, hogy a fiatal köztársaság végleges alkotmányának kidolgozásában közreműködjön. *Karl Renner* államkancellár megbízására *Kelsen* 1919 májusa és szeptembere között egy sor előtervezetet készített, melyek a későbbi tanácskozások alapját képezték. Ezek munkájában *Kelsen* persze szintén részt vett. Pártfüggetlen szakértőként az Alkotmányozó Nemzetgyűlés alkotmányügyi bizottsága albizottságában sikerült neki az egyes politikai pártok között vita tárgyát képező pontokban közvetítő javaslatokkal előállni, melyek így bekerültek az osztrák szövetségi alkotmánytörvény felépítményébe.

Döntő szerepe volt ilyen módon az osztrák alkotmánybíráskodás megteremtésében is, amely ebben a formában a saját korában egyedülálló volt és világszerte nagy figyelmet váltott ki. *Kelsen* 1919. május 3-tól 1930. február 15-ig maga is tagja volt az Alkotmánybíróságnak, melyben mindez ideig alig kutatót, meglepően széleskörű tevékenységet fejtett ki. *Olechowski* kiemeli, hogy *Kelsen* volt a referense az 1927. november 5-i 878. számú, nagy figyelmet kiváltó határozatnak, melyben az alkotmánybíróság kétségbe vonta a rendes bíróságoknak azt a jogát, hogy a tagállami hatóságok házassági akadály alóli felmentést tartalmazó határozatainak az érvényességéről döntsenek. A házasság felbontásának a lehetőségét tartalmazó modern házassági törvénnyel szemben tiltakozó keresztény-szocialista párt egyik oldalról, valamint a szociál-demokrata és a nagynémet pártok nyomása másik oldalról olyan politikailag és jogi szempontból is bizonytalan helyzethez vezetett, melyet előbb-utóbb az alkotmánybíróságnak kellett lezárnia. Ámbár a 878. számú határozatnál a formát tekintve csak a hatásköri vitáról volt szó, mindez gyakorlatilag mégis ahhoz vezetett, hogy a házastársától már különélő fél (a felmentés következtében) még házastársa életében lehetőséget kapott új házasságkötésre anélkül, hogy ezt a rendes bíróságok megakadályozhatták volna.

A következmény – mindenekelőtt a keresztény-szocialisták részéről – egy hatalmas felháborodásradat volt, és amikor 1929-ben a szövetségi alkotmánytörvény novelláját elfogadták, egyidejűleg az is kimondták, hogy az alkotmánybíróságnál tevékenykedő minden bírót mentsék fel hivatalából és a bíróság új összetétellel álljon újra fel. Az alkotmánybíróság valójában 1930 után felülbírálta az 1927-ben a házassági akadályok alóli felmentések ügyében kialakított jogi álláspontját. 1930-ban majd minden alkotmánybíró, köztük *Kelsen* is, önként távozott a hivatalából, melyet elvileg életük végéig töltöttek volna be.

Olechowski szerint *Kelsen* a politikai pártok sakkjátszmájának leütött gyalogosfigurája volt, de még ekkor is arra törekedett, hogy megőrizze pártsemlegességét, ezért elutasította a szociáldemokraták javaslatát, akik egy úgynevezett piros jeggyel (azaz elkötelezett szocdem szavazóként) újra bejutatták volna az alkotmánybíróságba. *Kelsen* – többek között jogi kari kollégái támadásának hatására – 1930-ban elfogadta a Kölni Tudományegyetem által felkínált katedrát és véglegesen háttal fordított Bécsnek.

5. A kölni és prágai évek: tudomány és az oktatás szabadságának groteszk képe

Az Ausztriából történő távozás a jogász *Kelsen* számára egy sajátos problémát eredményezett: szakmai tudása az osztrák tételes jogon alapult, aminek külföldön kevés hasznát vette, és a nemzetközi szinten is igen nagyra tartott jogelméleti tézisei önmagukban nem voltak elégségesek ahhoz, hogy katedrát kapjon. A kölni professzor státust csak azért állt módjában elfogadni, mert a pályázatot kifejezetten a közjog, ezen belül pedig a nemzetközi (köz)jog oktatására írták ki. *Kelsen* Bécsben már több nemzetközi jogi írást is közzé tett, de ezek elméleti munkák voltak, mindenekelőtt az államjog és a nemzetközi jog kapcsolatáról. Tételes nemzetközi joggal alig foglalkozott még, és később maga is nyíltan megvallotta, hogy a tételes nemzetközi jog tanulmányozása a Kölnben eltöltött ideje túlnyomó részét igénybe vette. Ezek alapján még csodálkozhatunk, hogy a következő években ezen a jogterületen is képes volt figyelemre méltó teljesítményre. *Kelsen* kölni tartózkodására – eltekintve annak végétől – úgy emlékezett vissza, mint egy nagyon kellemes időszakra; az állás körüli tárgyalások igen előnyösen alakultak, a porosz kultuszminisztérium a lehető legmagasabb professzori fizetést állapította meg a számára, és átvállalták az Osztrák Köztársaság nyugdíjfizetésre vonatkozó kötelezettségét is. Ez utóbbi azonban három évvel később, a nácik hatalomra kerülését követően keserű bosszúságot okozott *Kelsennek*.

A Weimari Köztársaság azon kevés közjogászáinak egyike volt, akik az utolsóig kiálltak a demokrácia mellett. 1932-ben szomorúan állapította meg, hogy a demokrácia az az államforma, amely legkevésbé védekezik a saját ellenségével szemben, mivel azok számára is kell lehetőséget adnia a véleményük kifejezésére, akik a demokrácia megsemmisítésére törekednek.

*Kelsen*s legjelentősebb ellenfele tudományos területen mindenkor *Carl Schmitt* volt, aki ezidőtájt adatta ki könyvét az *Alkotmány védelmezője* címmel: *Schmitt* az alkotmánybíráskodás intézményét elutasította és arra a meggyőződésre jutott, hogy a köztársasági elnök feladata az alkotmányosság védelme. *Kelsen* elleniratában (*Kinek kell az alkotmány védelmezőjének lennie?*) az alkotmánybíráskodás – túlnyomórészt őáltala kialakított – modelljét védelmezte, de a köztük lévő ideológiai ellentét ellenére is elismerte azt, hogy *Schmitt* magas szakmai tudással rendelkezik, és amikor az 1932/33-as tanévre a kölni jogi kar dékánjává választották, támogatta azt, hogy *Schmitt* felkérést kapjon az egyetemén. A két jogász egymás mellett élése csak rövid ideig tartott: 1933. április 11-én *Kelsent* kényszerítették, hogy dékáni hivataláról mondjon le, két nappal később szabadságra küldték, és az év végén kényszer-nyugdíjba küldték.

Kelsen a legutolsó pillanatban menekült el Németországból és tért vissza Bécsbe, ahol az egyetem persze semmit sem tett annak érdekében, hogy segítséget nyújtson neki. Több barátira lelt Csehszlovákiában, ahol *František Weyr* minden eszközt bevetett, hogy *Kelsen* felkérést kapjon a prágai német egyetemről, ami természetesen számottevő ellenállást váltott ki az ekkor itt már nagyon erős nemzetiszocialisták részéről. Így *Kelsen* ideiglenesen a genfi egyetemen oktatott nemzetközi jogot, bár állása határozott idejű volt és nyugdíjigénnyel nem volt összekötve, miközben az 52 éves professzor porosz állammal szembeni nyugdíjigényét az új nemzetiszocialista vezetés megtagadta. Nem csekély problémát jelentett *Kelsen* számára az sem, hogy franciául kellett Genfben oktatnia. Amikor 1936-ban Prágába hívták, elfogadta a felkérést. Jól tudta azonban, hogy itt számos ellenzőbe ütközhet, akik ideológiai vagy faji okból fordulnak vele szembe, ezért a genfi állást nem adta fel, hanem csak szabadságot tartotta magán, és egyedül utazott Prágába, miközben felesége és leányai Genfben maradtak.

Olechowski érzékletesen festi le az ellenállás nagyságát, amely *Kelsen* minden rossz előérzetet felülhaladta: amikor 1936. október 22-én, egy csütörtöki napon 10 órakor a 2. számú előadóterembe belépett a Karolinum épületében, hogy első előadását megtartsa, a terem nemzetiszocialista hallgatókkal volt tele, és amint az első szavakat kimondta, egy közbekiabáló a nem zsidó hallgatóságot

távozásra szólította fel, melynek következtében a terem kiürült, majd az úgynevezett akcionisták, azaz nemnemzetiszocialista hallgatók ellenakcióba kezdtek, ami verekedésekhez vezetett. A minisztérium erre behúzta a kézféket, és a jogi kart bezáratta. Az oktatást négy héttel később újrakezdtek ugyan, de csak kevés, főként zsidó és szocialista hallgató akadt, akik *Kelsen* valóban hallgatni akarták. Védelmére, hiszen időközben halálos fenyegetéseket is kapott, két rendőrt rendeltek ki, akik a terem rendjét felügyelték a tudomány és az oktatás szabadságának groteszk képeként – idézi *Olechowski* *Kelsen* későbbi megjegyzését.

Ennek ellenére *Kelsen* három szemeszteren keresztül tartott előadásokat Prágában. A müncheni döntés után persze már nem kívánt ide visszatérni, de erre módja sem lett volna, mert 1939-ben a tanév végén itt is formálisan nyugdíjba helyezték anélkül, hogy nyugdíjat kapott volna. Amikor a náci birodalom tavasszal Franciaországot lerohanta, *Kelsenben* megszületett az elhatározás, hogy az Amerikai Egyesült Államokba vándoroljon ki.

6. Kelsen tudományos tevékenysége az amerikai évek alatt

Tulajdonképpen célja a Harvard Egyetem volt, amelytől 1936-ban honoris causa doktori címet kapott. Majd 60 évesen azt remélte, hogy itt végleges állást kaphat. Várakozásában azonban csalódnia kellett; egyelőre csak egy egyébként nagyon tiszteletre méltó megbízást, az *Oliver Wendell Holmes Lectureship*-et kapta meg, amelyet az egyetem szabályzata szerint csak minden harmadik évben lehetett kiadni, azaz itt szó sem lehetett meghosszabbításról. A Chicagói Egyetem, amely először nagy érdeklődést mutatott *Kelsen* iránt, végül mégsem kérte fel, és csak nagy nehézségek után tudott egy második évet kutatói munkatársként a Harvardon oktatni. *Kelsen* megbetegedett, és a helyzetet súlyosbította, hogy alig volt megtakarítása, mint ahogy immár állása sem. Átmeneti segítséget jelentett a kaliforniai Berkeley Egyetemről érkező vendégprofesszori meghívás.

Ahogy az I. világháború idején történt, most a II. világháborúban is a hadsereg, ezúttal az Egyesült Államok hadserege volt az, amely *Kelsen* képességeit elismerte, támogatta, és szakmai karrierjének is új lendületet adott. *Kelsen* 1944-ben és 1945-ben Washingtonban volt szakmai tanácsadó, tervezeteket készített Németország és Ausztria háború utáni helyreállítására és részt vett a háborús bűncselekményekben eljáró nürnbergi törvényszék munkájának előkészítésében is. *Olechowski* szerint a legérdekesebb probléma, amit itt meg kellett oldania, minden bizonnyal az volt, hogy a nürnbergi törvényszék működésének jogalapját megteremtő 1945. augusztus 8-i londoni egyezményt azt követően fogadták el, hogy a nemzetiszocialisták a bűncselekményeiket elkövették, miközben a *nulla poena sine lege* elvből fakadóan a visszaható hatály tilalma érvényesült a modern büntetőjogban. *Kelsen* azt állította, hogy a háttérben lévő problémakör kevésbé jogtechnikai, mint erkölcsi. Egyrészt a büntető törvények nem rendelkezhetnek visszaható hatállyal, mert a büntetendő személy az elkövetés időpontjában nem tudta, hogy magatartása büntetendő. Másrészt azonban – tette fel a kérdést *Kelsen* – valóban mondhatják azt a nemzetiszocialisták, hogy nem tudhatták, hogy milliók meggyilkolása, a rablás, a fosztogatás a lopás és a zsarolás jogtalan? Nem lenne cinikus, ha a nemzetiszocialisták egy olyan jogelvre hivatkoznának, amelyet az uralmuk idején ők maguk megvetettek? Miközben *Kelsen* ezen a problémán dolgozott, kaliforniai egyetemén 1945. június 21-én immár rendes professzori státust kapott. Hét éven át tanított még itt, majd emeritált, és ennek alkalmából honoris causa doktori címmel tüntették ki. Az 1952–1953-as tanévben visszatért Genfbe, korábbi egyetemére, majd az 1953–54-es tanévben Rode Islanden oktatott a tengeri hadviselésre szakosodott főiskolán, és csak ez után ment ténylegesen nyugdíjba.

A Kaliforniában eltöltött idő alatt *Olechowski* szerint *Kelsen* újra és újra arra kényszerült, hogy a hasznosságát bizonyítsa: 1950-ben publikálta 920 oldalnyi vaskos könyvét az ENSZ Alapokmányról,

amely élete leghosszabb terjedelmű műve volt. Csak nyugdíjba vonulása után volt lehetősége arra, hogy újra a tiszta jogtannal foglalkozzon, ami aztán az amerikai jogtudományban nem igazán váltott ki visszhangot. Bár a tan a világ minden jogrendszerére vonatkozott, mégis lényegét tekintve a kontinentális jogi gondolkodásmódját követte, és a *case law* világában igazából sosem tudott átütni. 1934-ben, pontosan abban az időszakban, amikor egzisztenciális problémák gyötörték, adta ki a mindmáig legjelentősebb művét, a tiszta jogtanról, melyben jogelméleti téziseit feszes formában foglalta össze. 1945-ben jelentette meg ennek amerikai változatát *General Theory of Law and State* címmel, amely azonban csekély sikert hozott csak a szerzőnek. 1960-ban követte ezt a második kiadás, amely az első kiadás alaposan átdolgozott változata és egyben *Kelsen* máig legfontosabbnak tekinthető munkája volt. egyre jobban foglalkoztatta a kérdés, hogy mennyiben lehetséges a logika szabályait a jogrendszer tekintetében alkalmazni. A nagymonográfia, amit ebben a témában készített, azonban csak 1973. április 19-én bekövetkezett halála után jelent meg.

7. A kétségek gyötrelméről

Olechowski felhívja olvasói figyelmet arra, hogy késői művében *Kelsen* nem egy korábban megfogalmazott tanát kétségbe vonta. Hogy milyen mértékben voltak kétségei önmaga felé, azt jól dokumentálja az az ötsoros vers (*Nach Wahrheit gerungen / In Irrtum gefallen / Das Lied ist verklungen / Und der es gesungen / Vergessen von Allen.*), amit egészen idős korában vetett papírra, és amit a sírkövére kívánt vésetni. Az 1968 körül írt versike, amely a Hans Kelsen Intézet gyűjteményében található, a recensens szerény fordításában magyarul a következőként adható vissza: *Igazság után kutatva / tévedésbe esve / halkult el a dal / és ki énekelte / rég el lett feledve.*

A vaskos életrajz lapjait forgatva – a versikében megfogalmazott belső gyötrelmen kívül – még egy tény világossá válik az az olvasó előtt: kétségtelen, hogy az életrajzíró és a tudós alany között egy különös kapcsolat jött létre a kutatás évei alatt. Ahogy *Olechowski* a bécsi könyvbemutató alkalomával fogalmazott, valószínűleg több adatot tudott meg *Kelsen* őseiről, mint amennyivel maga *Kelsen* rendelkezett, és világos az is, hogy a fennmaradt dokumentumok illetve visszaemlékezések alapján belelátott *Kelsen* magánéletének, feleségével, gyerekeivel, barátaival és kollégáival való viszonyának olyan területeibe is, melyek a jogtudós tudományos írását olvasók előtt értelem szerűen rejtve maradtak. Ez az a többlet, amit az életrajz ad: az osztrák-magyar monarchiában született és szocializálódott, majd az osztrák és a weimari köztársaság bukása utáni Európában meggörnyedt Ember *Kelsen* képe a Tudós *Kelsen* képe mellett.